

Духовне життя християнина за св. Томою Аквінським

ПЕТРО БАЛОГ

2 СІЧНЯ 2019

Про св. Тому Аквінського знають здебільшого як про вчителя богослов'я та філософа. Проте доволі мало відомо про нього як про спеціаліста з духовного життя. Останнім часом ця прогалина поступово заповнюється – і відбувається так завдяки переосмисленню того, що таке християнська духовність.

Фото: Lawrence Lew OP

І Святий Дух у житті християнина

Хто така духовна людина за Томою?

Власне, як правильно визначити, що таке християнська духовність? Або, точніше, хто такі християни, які провадять духовне життя? Спростуючи, можна сказати, що це чоловіки й жінки, відкриті до того, щоб їх вів Святий Дух. В одному з коментарів Тома пише: «Духовна людина не лише отримує від Святого Духа повчання про те, що належить чинити; той самий Дух торкається її серця»¹. Ба більше, духовна людина переймає властивості самого Святого Духа. Хто народився з Духа, чинить подібно, як Святий Дух. І в цьому нема нічого дивного, бо

Христос сказав: «Що народжується від Духа – дух» (Йн 3, 6). У духовній людині властивості Святого Духа наявні, як у вугіллі, що палає, – властивості вогню. Хто народився з Духа, має принаймні три властивості Духа. По-перше – свободу: «Де Господній дух, там воля» (2 Кор 3, 17). По-друге – силу голосу духовної людини: «З повноти бо серця уста промовляють» (Мт 12, 34). По-третє – початок і мету, які приховані: «Вітер віє, куди забажає, і шум його чуєш, а не відаєш, звідки приходить і куди відходить. Так бо і з кожним, хто народжується від Духа» (Йн 3, 8). Початок – у Бозі, і цей початок має джерело в Таїнстві Хрещення. Мета – життя вічне, життя з Богом ².

Свобода духовної людини

Цю рису духовної людини Тома Аквінський найчастіше згадує у творах, а отже, надає їй великого значення. Перший дар Святого Духа – це дар свободи. І взагалі, нове право, Новий Завіт, який приніс Христос, – це закон свободи, а не рабства. Це найбільша й найсильніша новина євангельського закону. «Те, що найсильніше в праві Нового Завіту й у чому полягає його потужність – це благодать Святого Духа, дана через віру в Христа... Треба сказати, що нове право це передусім право внутрішнє, а лише потім – право записане» ³.

Цю думку Тома почерпнув від св. Августина, з твору «Про дух і літеру» ⁴; проте Аквінат іще більше наполягає на центральному місці Святого Духа та Його благодаті в житті християнина: це головне, решта – другорядне. Це не означає, що решту належить відкинути (заповіді, церковні закони, християнські обов'язки тощо), проте всі ці прояви християнського життя потрібно поставити на їхнє місце, сприймаючи Духа Святого і його благодать як основу, а все інше – як те, що цій основі служить і до неї веде. Не можна, покликаючись на свободу й на Святого Духа, нехтувати іншими правилами чи законами. Тома пише: «Слова “Де Господній дух, там воля” належить розуміти так: вільний – це той, хто є паном самого себе, тоді як раб залежить від іншого пана. А отже, той, хто діє сам від себе, діє вільно, хто ж діє під впливом іншого, не діє вільно. Наприклад, хто уникає зла не тому, що це зло, а тому, що так наказує заповідь Господня, той не вільний; той же, хто уникає зла тому, що це зло, вільний. І це Святий Дух, який удосконалює зсередини духа людини, щоб завдяки добре сформованій схильності вона уникала зла з ненависті до нього, а не тому, що так наказує заповідь Божа. І про таку людину кажуть, що вона вільна» ⁵.

Такий підхід Томи до свободи доволі радикальний і провокативний, ба навіть не зрозумілий людям із «законницькими» поглядами, які оцінюють учинки згідно з зовнішніми нормами, а не зі внутрішніми настановами Святого Духа. Але тут Тома співзвучний із апостолом Павлом: «Все бо, що не з [доброї] віри – гріх» (Рим 14, 23). У Томи право стоїть на належному місці: це

воно має служити людині, а не людина бути його рабом. У тому й полягає людська гідність християнина, щоб він не під впливом інших, а сам із себе звертався до добра. І тут, звісно, потрібне добре сформоване сумління: про це Тома також багато пише.

Коментуючи інший вислів апостола Павла: «Усі бо ті, що їх водить Дух Божий, вони – сини Божі» (Рим 8, 14), – Тома вказує: «Ті, хто діє силою Святого Духа – це ті, кого Він веде як провідник і керівник. І саме те чинить у нас Святий Дух, коли просвічує нас внутрішньо, що ми маємо чинити... З цього, однак, не випливає, ніби Божі люди не діють за своєю волею та через свій вільний вибір. Тому що Святий Дух творить у них також натхнення для волі та свобідного вибору, згідно зі словами з Флп 2, 13: “Бог викликає у вас і хотіння і діяння”»⁶. До речі, цей вислів апостола Павла Тома часто повторює в коментарях до Святого Писання, а отже, надає йому неабиякого значення.

Ті, кого веде Святий Дух, не можуть чинити нічого, що суперечило б законові. Просто мотив їхньої дії береться не зі страху перед законом, а з любові до Бога і ближнього. «Новий закон породжує поставу любові, властиву свободі, бо той, хто любить, перебуває у сфері свободи»⁷.

Тут знову думка Томи перегукується з висловом Августина: «Люби і роби, що хочеш». Якщо любов – це дар Святого Духа, то слова Августина означають: коли тобою керує Святий Дух, усе, що ти робиш, правильне та згідне з волею Божою.

Жити згідно з Духом означає жити у Христі. «Ті, хто діє під натхненням Духа, належать Христові»⁸

– говорить Тома. Тут він знову йде за апостолом Павлом, який писав: «Бо закон Духа, (що дає) життя в Христі Ісусі, визволив тебе від закону гріха і смерті» (Рим 8, 2). Життя у Христі – ось мета провадження й натхнення, які християнину дає Святий Дух.

Спосіб дії Святого Духа в нас

Святий Дух просвітлює розум людини, щоб він був здатний бачити добро, а також впливає на свобідну волю, щоб добро вибрати та згідно з цим вибором чинити. Так діє благодать Божа на наш розум і волю: не силою, а надихаючи та просвітлюючи, вказуючи правильний шлях.

Передусім ця благодать конкретно проявляється через дані нам дари Святого Духа. Вони, поряд із чеснотами, природними й надприродними, потрібні для вдосконалення нашої особистості, перш за все, щоб ми могли діяти згідно з Божою волею. Варто зазначити, що

Тома, на відміну від багатьох богословів до нього й після нього, відрізняє дари Святого Духа від чеснот. Про існування цих дарів Аквінат говорить, виходячи зі Святого Писання, а саме з книги пророка Ісаї 11, 2. Тома так пише про різницю між дарами й чеснотами: «Якщо хочемо відрізнити дари від чеснот, мусимо поглянути, як вони змальовані у Святому Письмі, яке показує їх не стільки як “дари”, скільки як “духи”. Отже, говорить про них Ісаїя (11, 2): “Дух Господній спочине на ньому, дух мудрості й розуму, дух ради і кріпості, дух знання й страху Господнього”»⁹. До цього ми ще повернемося нижче.

Людина має подвійну основу для діяльного імпульсу: внутрішню, якою є розум, і зовнішню, якою є Бог. Тому очевидно, що чесноти вдосконалюють особу відповідно до того, як вона сотворена, і дають імпульс до дії через розум. Людина, однак, потребує вищої досконалості, тому отримує імпульс ззовні, від Бога – і такі зовнішні імпульси називаються дарами.

Ці слова дають нам ясно зрозуміти, що сім дарів, перерахованих в Ісаї, перебувають у нас із Божого натхнення. Людина має подвійну основу для діяльного імпульсу: внутрішню, якою є розум, і зовнішню, якою є Бог. Тому очевидно, що чесноти вдосконалюють особу відповідно до того, як вона сотворена, і дають імпульс до дії через розум. Людина, однак, потребує вищої досконалості, тому отримує імпульс ззовні, від Бога – і такі зовнішні імпульси називаються дарами¹⁰.

Тома Аквінський покликається тут на Аристотеля, який в «Евдемовій етиці» писав, що «ті, хто діє під впливом Божого інстинкту, не потребують розмірковувань людського розуму, а йдуть за внутрішнім порухом, бо отримали імпульс від кращої основи, ніж людський розум». Чесноту, яку людина так само отримала від Бога, вона, втім, може використовувати залежно від ситуації, тоді як дар призводить до стану, коли особа цілковито піддається натхненню Святого Духа. Така людина стає мовби спонтанна, йде начебто за внутрішнім голосом Святого Духа, навіть якщо розум, міркуючи по-людськи та логічно, говорить щось інше. Це послух внутрішньому інстинкту, який дає переконання, що ти дієш згідно з правдою й добром, навіть коли по-людськи це здається якимсь безумством. Життя святих мають достатньо прикладів

таких начебто нелогічних дій чи виборів, які суперечать загальній «людській мудрості».

Отже, дар Святого Духа – це, за Томою, «дух» та «інстинкт». Дух, тобто натхнення, й інстинкт – внутрішній голос. Тома часто говорить про «інстинкт Святого Духа» (*instinctus Spiritus Sancti*) – найчастіше в контексті морального життя та здатності відрізнити добро від зла, але також у зв'язку з феноменом пророцтва. Він згадує цей інстинкт, розрізняючи зовнішнє і внутрішнє навернення чи покликання. Зовнішнє може відбутися під впливом книжки, лекції, проповіді тощо, тимчасом внутрішнє, глибше, стається саме під впливом інстинкту Святого Духа, коли Бог Своєю благодаттю торкається не лише розуму, а й серця, щоб воно звернулося до Нього, щоб навернулося. Якщо зовнішнє навернення до Бога ще можна певною мірою назвати й нашою заслугою, то внутрішнє стається тільки з Божою благодаті, без наших заслуг і без попередньої підготовки, ніби спонтанно. Тут видно виразний вплив на думку св. Томи не тільки Августина, а й апостола Павла, який писав: «Бог викликає у вас і хотіння і діяння за своїм уподобанням» (Фил 2, 13).

Інстинкт Святого Духа, за Томою Аквінським, – це ключове поняття в духовному житті. Аквінат, однак, розмірковує, чи людина залишається вільною, якщо нею ось так «керує» Святий Дух – або, як каже Писання, Бог приводить її до Христа. Коментуючи слова Христа з Євангелія від Йоана: «Ніхто не спроможний прийти до мене, коли Отець, Який послав мене, не приведе його» (Йн 6, 44), – Тома пише: «Прийти до Христа – це те само, що увірувати в Нього. Ніхто не може увірувати, якщо цього не хоче. А якщо “приводити” означає якийсь примус, тоді той, кого приводять до Христа, був примушений. Відповідаючи на це, належить сказати, що сказане тут про “приведення” не означає примусу, бо не кожен, хто приводить, чинить примус. Отець багато разів приводить людей до Сина різними способами, проте без примусу щодо до них. Адже навіть людина може привабити іншу людину раціональним переконанням... Людей приводить також Син Своєю істиною та любов'ю до неї, якою Він сам і є. Якщо, як говорить Августин, “кожного притягує те, що йому приємне”¹¹, то наскільки ж сильніше тягнеться до Христа той, хто тішиться з істини, справедливості та вічного життя, коли сам Христос є те все одночасно? Якщо справді ми мусимо так бути “приведені” [до Сина], то приводить нас любов до істини... Тому Отець привів до Сина багатьох силою імпульсу божественної дії, яка зсередини схиляє серце людини до віри»¹².

II Дари Духа Святого

Що таке Божий Дар – благодать? Загальний погляд на вчення про дари Святого Духа

Поняття «дар» містить апіорну безкорисливість. У випадку Божих дарів ця безкорисливість має щонайменше дві підстави: тому що Бог нас дуже любить і «дає» нам дари; і тому, що ціна Його дарів безмежна, тож ми, хоч би скільки за них заплатили, не могли б і частково покрити їхньої вартості. Наприклад, у фрагменті Євангелія від Йоана, який ми вже цитували, читаємо: «Бо так Бог полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав» (Йн 3, 16). Тут мова про Божий дар (Бог *дав*), про Божу любов (Бог *полюбив*) і про те, що цей Божий дар безцінний (*Єдинородний Син* Бога). Важливо, що дар Божий завжди добровільний з боку Господа. І Син чи Святий Дух також у повній свободі стають даром Отця людям.

Святий Дух сам є даром Божим, даром Божої любові. І це та сама любов, якою Отець любить Сина, а Син – Отця, яка єднає Отця й Сина в одній сутності. Це любов особова, така безмежна і таємнича, що є не «чимось», а «Кимось». Тому Христос говорив, що Дух Святий від «Мого візьме», а все що, посідає Христос, належить Отцеві – і навпаки: «Усе що Отець має – Моє» (Йн 16, 15). Ця любов Божа й розливається в серцях людей як *благодать*, про що свідчить апостол Павло: «Любов Бога влита в серця наші Святим Духом, що нам даний» (Рим 5, 5). Такий дар любові тут, на землі, – крім тої, що розлита в серцях Духом Святим, – це також Євхаристія, найбільший Божий дар людям, у якому силою Святого Духа присутній Христос.

Кожен Господній дар, даний особі, має на меті допомогти, покращити, навчити, врятувати, зцілити. А водночас людина залишається вільна, не втрачає свободи вибору. Це тому, що сам Бог вільний і, даруючи Себе, підтримує нашу свободу, не обмежує її, а навпаки, зміцнює. Інакше ми були б рабами, невольниками, а не дітьми Божими. Господній дар співпрацює з нашою свободою – як тоді, коли Дух Святий дав Діві Марії до її лона найбільший дар, Сина Божого, лише після її слова «Fiat» – «Нехай так буде». Це не рівна співпраця, не 50/50 чи ще якимось відсотково розділена: благодать Бога стовідсотково відповідальна за наслідки Його дії в нас, і наша вільна відповідь також на всі сто відсотків за це відповідальна. Це і є таємниця Бого-людської співпраці. Тут зустрічаються свобода Святого Духа і свобода людини ¹³.

Навіщо людині потрібні Господні дари, благодать Божа? Синод в Оранжі, йдучи за Августином, стверджує, що після гріхопадіння людина нездатна сама вибрати те, що Божественне і спасенне, тож їй необхідні допомога (не примус!), осяяння, натхнення Святого Духа ¹⁴. Августин писав, що благодать Духа веде людину якраз до вільного вибору добра: що більше людина перебуватиме під впливом цієї благодаті, то вільніший буде її вибір, адже благодать оздоровлює слабку, поранену первородним гріхом людську волю ¹⁵. Прийняти таку допомогу особа може лише тоді, коли віддає свою волю в руки абсолютній Божій волі, адже лише тоді її воля справді свободна і здатна вповні реалізуватися ¹⁶. Тут знову стикаємося з таємницею людської свободи, яка співпрацює з абсолютною свободою Бога.

Дар любові тут, на землі, – крім тої, що розлита в серцях Духом Святим, – це також Євхаристія, найбільший Божий дар людям, у якому силою Святого Духа присутній Христос.

Класична теологія по-різному класифікувала благодать, але найважливіше розрізнення – на благодать сотворену (*gratia creata*) та благодать несотворену (*gratia increata*). Обидві це дар Святого Духа, тільки перша є дією Святого Духа в нас, а друга – самим Святим Духом. Це розмежування було спробою (доволі штучною) відрізнити Того, Хто дарує, від того, що дароване. До нього вдавався й Тома Аквінський, ідучи за попередниками, але пояснював, спираючись на Августина, що в Господньому дарі не може бути різниці між Його даром і Ним самим¹⁷. Сьогодні, зберігаючи це розрізнення, говорять про благодать сталу (*gratia habitualis*) і благодать активну (*gratia actualis*). Першу людина отримує постійно, від самого Таїнства Хрещення, та вільно приймає, другу – яка є тією самою благодаттю – дає Бог як допомогу, щоб людина була спроможна приймати Господню благодать.

Розмаїті дари Святого Духа

З XIII ст. теологи почали відрізняти дари Святого Духа від чеснот¹⁸. Тома Аквінський, як уже було сказано, потім продовжив цю традицію. Дари – це те, що ми отримуємо від Бога. Чесноти – це те, як ми реалізуємо Його дари в духовному й моральному житті. Тома Аквінський, дискутуючи з Бонавентурою щодо проблеми першості пізнання чи любові, випрацював цілу науку про сім дарів Святого Духа, які, власне, й мають завдання втілити в наш розум Господню любов, щоб вона стала ніби Божим інстинктом¹⁹. Ці дари повинні, за Томою, з одного боку, допасувати до нашої людської природи таємниці віри, а з іншого, наше життя, згідне з вірою, допасувати до цих таємниць²⁰.

Тома говорить, що дари Духа «спрямовані до того, щоб уподібнити нас до Христа, особливо коли йдеться про Його страждання»²¹. Ці дари роблять людину готовою до того, щоб нею керував Божий інстинкт, і здатною йти за вказівками Святого Духа – а це необхідно, щоб бути слухняною Божою дитиною. Дари, як таланти, дані всім, але не всім порівну – кожному згідно з його потребами й чеснотами. Наприклад, дари мудрості й розсудливості декому можуть бути дані по-особливому, як особлива містична благодать²².

Дари Святого Духа важливі ще й тому, що Господь дає їх навіть тоді, коли людина вже прийняла благодать і живе в чеснотах, люблячи Бога та ближнього досконалою любов'ю. Здавалося б, чого ще потребує християнин, який має досконалу Божу благодать та любить Бога і ближнього? Тому деякі богослови сумнівалися, чи, відрізняючи дари від чеснот і від благодаті Божої, Тома пішов правильним шляхом. Однак аргументом для Аквіната було Писання: про дари Святого Духа згадує вже Старий Завіт, книга пророка Ісаї 11, 2. Там ідеться про шість «духів»: мудрості, розуму, ради, кріпості, знання, страху Божого. Переклади Септуагінти та Вульгати додають ще сьомий дух – побожності.

Для Томи Аквінського сім дарів-духів – це те, що керує нами ззовні, на відміну від внутрішнього керівника – розуму. Як було сказано, це робить людину, обдаровану дарами Духа Святого, цілковито спонтанною, залежною від Духа та Його натхнень, і деколи вчинки такої людини здаються нераціональними чи й шаленими, як це було в житті багатьох святих (на Сході їх часто називали «юродивими Христа ради»). Апостол Павло говорив про тих, кого веде Святий Дух: «Усі бо ті, яких водить Дух Божий, вони – сини Божі» (Рим 8, 14).

Тома хотів приписати кожен дар Святого Духа якійсь властивості людини або чесноті²³. Так він прагнув довести, що справжнє духовне життя – це коли людину провадить Святий Дух, постійно на неї впливаючи, керуючи й надихаючи. І тому дари Святого Духа призначені для всіх, не лише для вибраних. Власне, так вважали деякі богослови: дари Святого Духа – лише для вибраних. Тома пориває з цією традицією. Бог дає всі Свої дари кожному, і то всі одночасно, бо всіх однаково любить і хоче вести дорогою досконалості й любові. Тобто дари пов'язані між собою, взаємозалежні. Іншими словами, Тома вважає, що не можна бути добрим, не будши одночасно справедливим, не можна бути справедливим, не будши одночасно чистим, не можна бути чистим, не маючи одночасно страху Божого і т. д. Такий радикалізм Аквіната здається трохи перебільшеним, але варто пам'ятати, що він має джерело в Новому Завіті²⁴.

Чому дари Святого Духа даються всі одночасно? Тома порівнює це з чеснотами, пишучи: «Моральні чесноти скеровують наші прагнення (пристрасті), щоб вони підпорядкувалися розумові. Так і дари скеровують усі душевні сили, щоб вони підпорядкувалися імпульсам Святого Духа. Святий Дух живе в нас через любов: “Любов Бога влита в серця наші Святим Духом, що нам даний” (Рим 5, 5), – а наш розум вдосконалюється через чесноту розсудливості, [яка керує всіма іншими чеснотами]. А тому як моральні чесноти взаємно пов'язані в розсудливості, так і дари Святого Духа пов'язані між собою через любов. Отже, той, хто має любов, володіє всіма дарами Святого Духа, з яких жодним не можна володіти без любові»²⁵.

Як видно, Тома зводить свою науку про дари Святого Духа до головної заповіді – любові до Бога і ближнього. Це потрібно, між іншим, для того, щоб краще зрозуміти, що мати всі дари – це не лише для обраних, що провадити глибоке духовне життя – це не тільки для святих; що це покликання Боже для всіх Його дітей, як і заповідь любові, яка стосується всіх без винятку християн.

Ба більше, дари Святого Духа необхідні для спасіння, а тому потрібні всім вірянам. Без дарів них ми зійдемо на манівці, підемо не дорогою спасіння, а власними дорогами, зіб'ємося зі шляху й не зможемо повернутися знову на правильну стежку. Без дарів Духа неможливо отримати й розвинути чесноти віри, надії й любові, без яких нема поєднання та життя з Богом. Розум може довести нас до людської, природної мети, однак його недостатньо, щоб довести до мети надприродної. Тут потрібні богословські чесноти – віра, надія, любов – які ми отримуємо разом із дарами Святого Духа.

**Як моральні чесноти взаємно пов'язані в розсудливості,
так і дари Святого Духа пов'язані між собою через
любов. Отже, той, хто має любов, володіє всіма дарами
Святого Духа, з яких жодним не можна володіти без
любові.**

Дари Святого Духа, як говорить Тома, дані нам, щоб допомогти чеснотам досягти мети. Бог знає наші слабкості, лінощі, гріховність, тому ніби простягає руку допомоги під виглядом дарів²⁶. Вони дозволяють нам реалізувати чесноти не людським способом, а по-божому, не так, як живуть чеснотами інші люди, зокрема й невіруючі, а так, як це має бути в учнів Христа, дітей Божих²⁷.

Що означає, що дари допомагають чеснотам досягти мети? Дари потрібні, щоб ми вірили міцніше, щоб надіялися певніше, врешті, щоб любили з усього серця й зі всієї душі. Якби віра, надія й любов йшли лише за внутрішнім керівником – розумом, ми постійно вагалися б, боялися, були малодушні, ліниві у вірі та любові, щось розраховували раціонально і т. д. Коли ж отримуємо зовнішнього керівника – дари Святого Духа, наші віра, надія і любов стають виразні та проявляються завжди й усюди, не зважаючи на обставини й місце.

Коротко кажучи, дари Святого Духа дозволяють людині перевершити саму себе, позбутися комплексів, іти проти течії, бути спонтанною, тобто цілковито довіритися керівництву Святого Духа. Людина, яка йому повністю піддається, якраз і є найвільніша. «Благодать не усуває людську природу, а вдосконалює її» – ця знаменита думка Томи має якнайбільше застосування саме тут, у випадку дарів Святого Духа. Благодать Духа Святого становить фундамент для свободи людини.

Треба ще додати, що, крім оцих семи дарів Святого Духа, є інші дари, які в часи схоластики називали *gratis datae*, «задарма дані», а сьогодні йменують «харизмами». Вони не обов'язкові для спасіння, бо Дух Святий дає їх для побудови спільноти, для її потреб²⁸.

Плоди Святого Духа та блаженства

Крім дарів Святого Духа, важливою справою для Томи були Його плоди, про які говорив апостол Павло²⁹ і які Тома пов'язує з блаженствами з Нагірної проповіді³⁰. «Нагірна проповідь містить повну програму християнського життя»³¹, – каже Тома.

Сполучення блаженств із Нагірної проповіді та плодів Святого Духа не випадкове: і ті, й інші закорінені у Святому Дусі і неможливі без Нього. Цікаво, що Тома наводить не дев'ять плодів Святого Духа, про які читаємо в Посланні апостола Павла до галатів 5, 22-23, а дванадцять³², згідно з Вульгатою: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, милосердя, вірність, тихість, скромність, стриманість, цнотливість (милосердя, скромність і цнотливість – це плоди, додані з латинського перекладу Нового Завіту).

Плоди Святого Духа – це вчинки, які виникають із дарів Святого Духа й чеснот. Плоди – це те, говорить Тома, що людина може створити або зібрати. Якщо людина працюватиме фізично, то результатом буде «праця людських рук». Якщо інтелектуально – то праця розуму. Коли ж творити щось з даром Святого Духа, то це «плоди Святого Духа» – сама діяльність людини є плодом Духа, який ніби виріс із духовного засіву³³.

Плоди можна не лише створити, а й зібрати³⁴. І це головне, бо для того плоди й творять, щоб їх збирати. Тобто самого творіння плодів недостатньо. Тома любить порівнювати й проводити аналогії, і тут він каже, що плоди Святого Духа, які не мають тимчасового призначення, а скеровують нас для життя вічного, можна порівняти з квітами³⁵. Тобто це щось гарне, хоч і не практичне; воно не підтримує фізичного життя, проте дає радість душі й серцю, робить людину щасливою.

Блаженства – це також наслідок даних нам дарів і чеснот. Проте, говорить Тома, вони довершеніші за плоди, бо це, власне, плоди досконали. Можна сказати інакше: блаженства – це плоди зібрані.

Колись св. Амвросій приписував блаженства майбутньому вікові, св. Августин – теперішньому, св. Йоан Золотоустий одні блаженства зараховував до майбутнього віку, інші – до теперішнього. Тома ж, розмірковуючи про них, говорить про надію на життя вічне. І знову наводить порівняння, цього разу – з деревом: коли дерево випускає листя, є надія, що воно плодоноситиме. Коли ж з'являються маленькі, нехай і ще зелені плоди, ця надія стає значно сильніша. Так і блаженства: усе, що в них є заслугою (вбогість, тихість, чистота серця, плач тощо) – це як поява весняного листя, початок надії на вічне життя. Усе ж, що є нагородою (втіха, насичення, синівство Боже, бачення Бога тощо), може стосуватися вічного життя, однак у випадку святих – і теперішнього також. Це вже ніби нинішня надія. Хто живе блаженствами, тобто зростає завдяки дарам Святого Духа й чеснотам, щодо того можна мати надію, що він дійде до досконалості життя земного й також досягне досконалість життя вічного³⁶.

Як видно, Тома Аквінський усе духовне життя християнина розташовує ніби в тіні майбутнього віку, тобто есхатологічного сповнення. Ми отримуємо блаженства (тобто щастя) не лише в цьому житті, як вважав Августин, і не лише в майбутньому віці, як гадав Амвросій: ми пізнаємо їх «уже тут» і водночас чекаємо на їхню повноту в майбутньому. Це схоже на Таїнства Євхаристії³⁷:

приймаючи Тіло і Кров Христа, реально присутні в Євхаристії, ми приймаємо повноту Божої благодаті й любові, повноту щастя, а рівночасно можемо повторювати за Августином: «Неспокійне серце моє, доки не упокоїться в Тобі», – тобто прагнути абсолютного сповнення цього щастя й цієї любові.

Дорога духовного життя деколи виснажлива, однак іноді настає відпочинок, який приносить радість і втіху. Початок дороги – це коли Бог дає Свою благодать, кінець – життя вічне. Читаємо в Томи: «Благодать Святого Духа, яку маємо в цьому житті, не дорівнює сповненій славі, однак є славою в зародку – так, як насіння дерева, яке містить зачаток цілого дерева. Так само через благодать живе в людині Святий Дух, достатня причина вічного життя, тому сказано, що Він є завдатком у серцях наших (див. 2 Кор 1, 22)»³⁸.

III Тома – вчитель духовного життя

Тома Аквінський звернув особливу увагу на титул Святого Духа, який є лише в Євангелії від Йоана, а саме «Дух істини» (Йн 14, 17; 15, 26), Який веде до повноти правди (пор. Йн 16, 13). Якщо раніше цитовані тексти більше зосереджувалися на психологічних аспектах, то тут Аквінат звертає увагу на догматичний бік, бо вважає, що він теж має значення в духовному житті.

Тома коментує фрагмент із Євангелія від Йоана: «І проситиму я Отця, і дасть він вам іншого Утішителя, щоб з вами був повіки, Духа істини, якого світ не може сприйняти, бо не бачить Його і не знає. Ви ж Його знаєте; бо перебуває Він з вами, і буде в вас» (Йн 14, 16-17):

Він пише: «Це Дух істини, тому що від істини походить і говорить істину... Цей Дух веде до пізнання істини, бо походить із тієї істини, про яку було сказано раніше: “Я є дорога, правда і життя” (Йн 5, 6). Бо так, як у нас із пізнаної й осягненої правди виникає любов до цієї правди, так і в Бозі з осягненої Істини, якою є Син, походить Любов. А походючи від Нього, веде до Його пізнання: “[Дух істини, Він і наведе вас на всю правду,] – Він бо не промовлятиме від себе, лише буде повідати, що вчує, і звістить те, що настане. І прославить Він Мене, бо з Мого візьме і звістить вам” (Йн 16, 13-14). Тому Амвросій говорить ³⁹, що всіяка правда, хоч би хто її сказав, походить від Святого Духа... Об’явлення істини підходить до того, що характерне для Святого Духа, бо саме Любов веде до об’явлення таємниць: “Називаю вас друзями, бо все я вам об’явив, що чув від Отця мого” (Йн 15, 15)» ⁴⁰.

Тома часто повторюватиме цю цитату: «Всіяка правда, хоч би хто її сказав, походить від Святого Духа» («Omne verum a quocumque dicatur a Spiritu Sancto est»). Він, крім того, розширить її й додасть: від Святого Духа походить «і всіяке благо» («et omne bonum»). Це твердження для Томи доволі очевидне, бо ж він постійно оптимістично підкреслює «благо сотворіння»: усе, що існує – благо.

Повертаючись до «Духа істини», який веде нас до «всієї істини», маємо справу з догматикою, а саме з таємницею Пресвятої Трійці. Святий Дух свідчить про Сина, Який сповнив діло спасіння. Проте Дух, провадячи нас до Сина, через Сина веде й до Отця. Іншими словами, завдання Святого Духа, Який дає нам свої дари, перебуває в нас, провадить і керує нами, полягає в тому, щоб увести нас у таємницю Пресвятої Трійці, у її життя. Це і є вершина споглядання, вершина духовності.

Тома схематично розташовує Духа Святого у своїй улюбленій богословській схемі «вихід-

повернення»: усе виходить від Отця й усе до Нього повертається. Святий Дух був на початку нашого духовного життя, через Нього ми отримали всі дари та благодаті, потрібні на цьому шляху, і не лише духовні, а й матеріальні – дари природи. На цій дорозі Святий Дух – єдиний, через кого можна прийняти й пізнати Слово спасіння, Сина Божого. Тома пояснює, чому тільки Святий Дух може довести вірян до «всієї правди»: «Господь пророкує про повчання, що настане, коли прийде Святий Дух, Який навчить їх всієї істини. Бо ж Дух із істини, тож належно, що Він навчає правді й діє так, як Той, Хто Його послав. Говорить, отже: “На всю правду”, – тобто на істину віри. Він навчить їх краще розуміти істину в цьому житті та цілковито – у житті вічному, коли пізнаємо так, як ми є пізнані (пор. 1 Кор 13, 12)»⁴¹

ПЕТРО БАЛОГ

2 СІЧНЯ 2019

Примітки

1. Коментар до Рим 8, 14
2. Пор. Коментар до Йоана, 3, 8.
3. *STh* I-II, q. 106, a. 1
4. Див. Августин, *Про дух і літеру*, XXI, 36.
5. Коментар до 2 Кор 3, 17
6. Коментар до Рим 2, 13.
7. Коментар до Гал 4, 24 (про народжених з рабині і вільної, Агар і Сарі).
8. Коментар до Гал 5, 24-25
9. Переклади Старого Завіту грекою, так звана *Септуагінта*, і латиною, *Вульгата*, додають іще один дух, сьомий: «дух побожності».
10. Пор. *STh* I-II, q. 68, a. 1, а також *STh* II-II, q. 121, a. 1.
11. Див. Августин, Проповідь на Євангеліє та Перше послання Йоана 26, 4
12. Коментар до Йн 6, 44.
13. Цю тему розвинув Синод в Оранжі 529 року, йдучи за наукою Августина про благодать. Пор. II Оранжский Собор, Канони 3–8.15, в: Христианское вероучение, сс. 339–341.
14. Пор. Там само, Канон 7, сс. 340–341: «Якщо хтось стверджує, що може однією лише

силою [людської] природи належно зродити добру думку, яка стосується спасіння й вічного життя, або вибрати її, або прийняти проповідь євангельського спасіння, [і все це] без осяяння й натхнення Святого Духа, Який дарує Своє помазання, коли люди приєднуються до правди й вірують в неї, то він уведений в оману духом єресі і не розуміє ні слова, яке Бог сказав у Євангелії: “Без мене ж ви нічого чинити не можете” (Йн 15, 5), ні слова апостола: “Не щоб ми самі були здібні помислити щось із самих себе, здібність бо наша від Бога” (2 Кор 3, 5)».

15. Пор. Августин, Листи, 157, 8. Видно вплив на думку Августина попередніх грецьких Отців, таких, як Іринеї чи Оріген, які вважали, що Бог нікого не змушує підпорядкуватися Його дії, лише радить, заохочує до цього. Пор. Іринеї, Проти єресей, IV, 39, 3.

16. Пор. Balthasar H. U., *Teologika*. T. 3. *Duch Prawdy*, s. 213.

17. Розрізнення між благодаттю сотвореною й несотвореною зробив Петро Ломбардський, спираючись на текст Августина «Про Трійцю», XV, 17, 27. Однак Августин там мав на увазі якраз зовсім інше, ніж його коментатор. Після Петра Ломбардського більшість богословів відкинула цю необдуману тезу (тобто розрізнення Святого Духа і Його Дару), однак сама схема-поділ залишилася, і її використовували її знамениті Отці, наприклад, Бонавентура (пор. I d 17 r, a un. q 1), чи Тома (пор. *STh* II-II q. 23 a. 2; *Compend. Theol.*, 214); останній коментує цю схему, звісно, за думкою Августина, а не Петра Ломбардського. Пор. Balthasar H. U., *Teologika*. T. 3. *Duch Prawdy*, ss. 207–208.

18. Дарів не відрізняли від чеснот до 1235 р., коли Филип Канцлер першим застосував такий розподіл. Тимчасом Тома Аквінський перший систематично впорядкував науку про дари Святого Духа наприкінці 1260-х рр. у «Сумі теології» (пор. *STh* I-II, q. 68).

19. Про інстинкт Святого Духа в Томи пор. Torrel J.-P., *Święty Tomasz z Akwinu – Mistrz duchowy*, Poznań-Warszawa, 2003, ss. 286–292.

20. Пор. *STh* II-II, q. 2, a. 9: «Той, хто має віру, достатньо підданий провадженню, щоб вірити. Його ж бо веде авторитет божественної науки, підтвердженої чудесами, а навіть більше – внутрішнім інстинктом, даним Богом, який запрошує до віри».

21. Пор. *STh* I-II, q. 68, a. 1

22. Пор. *Тамже*, а. 5.

23. Пор. *STh* II-II, де Тома пов'язує з даром розуму чесноту віри (q. 8–9), з даром страху Божого – чесноту надії (q. 19), з даром мудрості – чесноту любові (q. 45), з даром ради – чесноту розсудливості (q. 52), з даром побожності – чесноту справедливості (q. 121), з даром мужності – однойменну чесноту мужності (q. 139). Порівняння за: Torrel J.-P., *Święty Tomasz z Akwinu – Mistrz duchowy*, s. 293, припис 35.

24. Пор. Послання Якова: «Бо хто ввесь закон дотримає, а прогрішиться лише в одному – стає у всьому винуватий. Бо хто сказав “Не чини перелюбу”, сказав також: “Не вбивай”. Коли ж не чиниш перелюбу, але вбиваєш, ти стаєш порушником закону... Яка користь, мої брати, коли хтось каже, що має віру, але діл не має?» (Як 2, 10-11.14).

25. *STh* I-II, q. 68, a. 5.

26. Пор. *STh* I-II, q. 68, a. 2, ad 3

27. Пор. Laurentin R., *Nieznaný Duch Święty*, ss. 444–447. Автор ділить дари Святого Духа на пов'язані з розумом і пов'язані з волею. Пор. також: Булгаков С., *Утешитель*, сс. 363–394, де автор доволі розлого описує дар любові, виходячи з Рим 5, 5, і називає, за Августином, Святого Духа «іпостасною Любов'ю».

28. Пор. Тома Аквінський, Коментар до 1 Кор 12, 7.

29. Пор. Гал 5, 22-23.

30. Пор. *STh* I-II, q. 69-70. Коментар до цього розділу «Суми» пор. Torrel J.-P., *Święty Tomasz z Akwinu – Mistrz duchowy*, ss. 298–305.

31. *STh* I-II, q. 108, a. 3.

32. Катехизм Католицької Церкви також подає 12 плодів Святого Духа, див. ККЦ 1832.

33. Див. *STh* I-II, q. 70, a. 1

34. Можна тут пригадати св. Терезу Авільську, яка в автобіографії «Книга життя», написаній під керівництвом Педро Ібаньєса, домініканця, говорить про чотири способи контемплятивної молитви і порівнює їх із чотирма способами поливання городу: можна носити воду до городу з далекого колодязя, можна викопати колодязь у городі і звідти черпати воду, можна зробити канали, які самі зрошуватимуть город, але можна нічого не робити, коли твій город поливає дощ.

35. Див. *STh* I-II, q. 70, a. 1, ad 1

36. Див. *STh* I-II, q. 69, a. 2, ad 3.

37. Пор. з молитвою Томи Аквінського до Пресвятої Євхаристії, де зібрані три аспекти Євхаристії – минуле, теперішнє й майбутнє: «О свята Трапезо, на якій приймаємо Христа, відновлюємо пам'ять Його страждань, душу наповнюємо благодаттю та отримуємо завдаток майбутньої слави».

38. *STh* I-II, q. 114, a. 3, ad 3.

39. Насправді це цитата не з Амвросія, а з анонімного автора з часів Амвросія, якого Еразм Роттердамський назвав «Амврозіастром».

40. Коментар до Йн 14, 17.

41. Коментар до Йн 16, 13.